

بسم الله الرحمن الرحيم

از ایران چه می‌دانم؟ / ۱۴۱

مس و مسگری در ایران

رجا علی مختارپور

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مختارپور، رجبعلی، ۱۳۴۴ -
 مس و مسگری در ایران / رجبعلی مختارپور - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۸.
 ۱۲۳ ص.: مصور - (از ایران چه می‌دانم؟؛ ۱۴۱)
 ISBN: 978-964-379-479-8
 فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 کتابنامه: ص. [۱۱۷]-۱۲۳.
 ۱. مسینه و مسگری - ایران. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.
 ۷۳۹/۵۱۱ TT ۲۵۰ / م ۳ م ۵ ۱۳۹۸
 کتابخانه ملی ایران
 ۵۵۸۷۲۸۵

ISBN: 978-964-379-479-8

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۴۷۹-۸

* **مس و مسگری در ایران** از ایران چه می‌دانم؟ / ۱۴۱

* مؤلف: جبعلی مختارپور

* ویراستار: مریم رجبعلی

* اجرای جلد و صفحه‌آرایی: شریعتی

* تصویر رو و پشت جلد: مسگری سنتی؛ رضا آردین

* شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه * چاپ اول: ۱۳۹۸

روش نگارش اسامی فارسی در صفحه عنوان لاتین و پشت جلد کتاب، بر مبنای قاعده منتخب دفتر پژوهشهای فرهنگی است. برای اطلاع بیشتر، این روش می‌توانید به وبسایت www.iranculturalstudies.com مراجعه کنید.

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

• **دفتر و فروشگاه مرکزی:** تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایرانشهر شمی، کوچه باقری

قصرالدشتی، شماره ۵: کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳

صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱

دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴

تلفن‌های فروش: ۸۸۴۹۴۶۱، ۰۹۳۵۲۴۷۹۸۴۷

پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com

فروش الکترونیک: www.iranculturalstudies.com

• **پخش مرکزی:** تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵.

دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲، ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۴۷

فهرست مطالب

۹	پیش‌گفتار
۱۱	فصل یکم. عصر مس
۱۲	۱. تعریف و اهمیت عصر مس
۱۳	۲. مراحل کشف و استفاده از مس
۱۷	۳. برخی شاخص‌های یادین عصر مس
۱۹	فصل دوم. نخستین گام‌های ایرانیان در بهره‌گیری از مس
۲۳	۱. مهم‌ترین کانون‌های اولیه استخراج و بهره‌گیری از مس در ایران
۲۶	۲. مس و مسگری ایرانی در منابع تاریخی
۳۰	۳. آغاز بهره‌برداری از معادن مس
۳۳	فصل سوم. مهم‌ترین معادن مس در ایران
۳۵	۱. معدن مس سرچشمه
۳۶	۲. معدن مس میدوک
۳۶	۳. معدن مس دره‌زار
۳۷	۴. معدن مس سونگون
۳۷	۵. معدن مس مزرعه
۳۸	۶. معدن مس قلعه‌زری

فصل چهارم. مس در فرهنگ مردم ایران

- ۴۱ ۱. ارزش و اعتبار ظروف مسی در فرهنگ مردم
- ۴۳ ۲. دست مس عروس
- ۴۳ ۳. ردپای مس در آداب و رسوم ایرانی
- ۴۴ ۴. مس در ضرب المثل ها
- ۴۵ ۵. مس در شعر فارسی
- ۴۷ ۶. لُتو، جشن قدیمی مسگرا در کاشان
- ۴۸ ۷. لوت، زبان ساختگی مسگرا

فصل پنجم. بازارها، کارگاه های مسگری

- ۵۰ ۱. معروف ترین بازارهای مسگری ایران
- ۵۳ ۲. سلسله مراتب و ساختار ارتباطی در بازار مسگرا
- ۵۴ ۳. سلسله مراتب و ساختار ارتباطی در کارگاه های مسگری

فصل ششم. ابزارها در مسگری سنتی

- ۵۷ ۱. کوره و دم
- ۵۹ ۲. چکش ها
- ۶۰ ۳. سندان ها
- ۶۲ ۴. انبرها
- ۶۲ ۵. قیچی ها
- ۶۳ ۶. سوهان ها و رنده ها
- ۶۳ ۷. سنبه ها و قلم ها
- ۶۴ ۸. دستگاه های جدید

۶۵	فصل هفتم. مراحل تولید در مسگری سنتی
۶۶	۱. قواره کردن و برش کاری
۶۶	۲. تابش کاری
۶۷	۳. باز کردن و جمع کردن مس
۶۷	۴. اتصال لبه‌ها به همدیگر و جوش کاری
۶۸	۵. بستن
۶۸	۶. مخ کاس و برش کاری
۶۸	۷. دسته سنجاق
۶۸	۸. مفرغ کاری
۶۹	۹. نصب لوله
۶۹	۱۰. گود کردن
۶۹	۱۱. شکلی دادن به لبه ظروف
۷۰	۱۲. چینیدن کاری
۷۱	۱۳. نَک گرفتن
۷۱	۱۴. چرخ کاری و پرداخت کاری
۷۲	۱۵. شوراب کردن

۷۳	فصل هشتم. تولیدات مسگران
۷۴	۱. ظروف مسی آشپزی
۷۶	۲. ظروف مسی سرو غذا
۷۷	۳. ظروف و لوازم مسی چای خوری و سایر نوشیدنی‌ها
۷۸	۴. ظروف مسی برای نگهداری و یا جابه‌جایی مایعات
۷۹	۵. ظروف مسی برای ذخیره مواد غذایی

- ۷۹ ۶. ظروف مسی برای تشریفات و مراسم
 ۸۰ ۷. ظروف مسی برای استحمام
 ۸۱ ۸. لوازم مسی در منزل

- ۸۳ فصل نهم. سفیدگری
 ۸۵ ۱. مواد اولیه سفیدگری
 ۸۶ ۲. روش و مراحل کار سفیدگری
 ۸۸ ۳. کارگاه‌ها، سفیدگری
 ۹۰ ۴. سفیدگران و برگرد

- ۹۱ فصل دهم. زوال مسگری در ایران
 ۹۱ ۱. دوره‌های رکود مسگری در ایران
 ۹۳ ۲. کاهش استفاده از ظروف مسی در جامعه و دلایل آن
 ۹۵ ۳. وضعیت کنونی مسگری در ایران و چشمه‌های زوال آن

- ۹۹ فصل یازدهم. تلاش‌ها برای رونق دوباره مسگری سنتی
 ۹۹ ۱. تأکید بر خواص درمانی ظروف مسی
 ۱۰۲ ۲. جایگزینی ظروف مسی تزئینی با ظروف مسی کاربردی
 ۱۰۳ ۳. تلاش‌های سازمان میراث فرهنگی برای حمایت از مسگری سنتی در سال‌های اخیر

- ۱۰۵ سخن پایانی
 ۱۰۹ تصاویر
 ۱۱۷ مآخذ

پیش سخن

مس نخستین فلز مورد استفاده انسان است. تا پیش از شناخت مس، انسان‌ها از استخوان، چرب و سنگ به عنوان ابزار استفاده می‌کردند. به کارگیری مس در زندگی روزمره چنان نه‌بویی در زندگی بشر به وجود آورد که باستان‌شناسان دوره‌ای نسبتاً طولانی از -یات بشر را با نام این فلز، عصر مس نام‌گذاری کرده‌اند. علاوه بر این، قابلیت‌های بی‌نهایت مس مانند در دسترس بودن به‌طور خالص در طبیعت، چکش‌خواری و شکل‌پذیری، قابلیت تورق و مفتول شدن، داشتن رنگ و جلای زیبا، مقاومت برابر خوردگی، قابلیت خارق‌العاده هدایت جریان برق و گرما، آن را نه فقط به عنوان کن‌ترین فلز مورد استفاده بشر، بلکه به یکی از مفیدترین و پرمصرف‌ترین عناصر فلزی در طول تاریخ تبدیل کرده است.

با کاوش‌های انجام‌شده در تل ابلیس (بردسیر - کرمان) مس و ابزارهایی از مس مربوط به ۷۰۰۰ سال پیش به‌دست آمده است. ساکنان بومی در این دوران، مس را بی‌آن‌که ذوب کنند، با ابزارهای سنگی، چکش‌کاری و برای ساختن آلاتی، مانند درفش و سنجاق استفاده می‌کردند. مس کارکردهای متنوعی را در دوره‌های بعدی زندگی مردم ایران داشته است. برای مثال، به‌عنوان عمومی‌ترین استفاده، ظروف خود را با این فلز می‌ساختند و در دوره‌های مختلف تاریخی با آن سکه ضرب می‌کردند و آلات موسیقی و سلاح می‌ساختند و حتی در درمان بیماری‌ها از این فلز سود می‌جستند.

یکی دیگر از دلایل اهمیت مس و اشیای مسی در میان ایرانیان، استفاده از این فلز در انواع هنرهای ایرانی از جمله قلم‌زنی، حکاکی روی فلز، مثبک فلزی، زیورآلات سنتی، مليله‌سازی، میناکاری و... است. این جنبه از اهمیت مس از یک سو مربوط به ویژگی‌های طبیعی مس — از جمله شکل‌پذیری و رنگ زیبای طبعی آن — و، از سوی دیگر، با منع استفاده از ظروف طلا و نقره در اسلام مرتبط است. براساس فقه اسلامی، نه فقط خوردن و آشامیدن در ظروفی از طلا و نقره نهی شده است، بلکه استفاده از این ظروف در سایر موارد نیز جایز نیست. بدین ترتیب، اشیاء مسلمان نمی‌توانستند ثروت و مکنت خود را با ظروف طلا و نقره به‌نمایش بگذارند، بنابراین به سایر شیوه‌ها، از جمله تبدیل ظروف مسی به اشیای بسیار باارزش و گران‌قیمت، روی آوردند.

تا چندی پیش، مس‌گرها، در ته‌ای با اهمیت را در بازارهای سنتی شهرهای بزرگ کشور به خود اختصاص می‌داد و هنوز بخشی از بازارهای سنتی در تهران، کرمان، اصفهان، یزد، نیشابور، کاشان و بیش‌تر شهرهای ایران با نام بازار یا راسته مس‌گراها خوانده می‌شود. افزون‌براین، اهمیت مس و مسگری در زندگی مردم تا چند دهه پیش، استه‌دۀ آرا را بیش‌از دیگر فلزات رواج داده بود. ظروف مسی بخش جدایی‌ناپذیر از مجموعه لوازمی بود که به‌عنوان جهیزیه در آغاز زندگی هر زوج تهیه می‌شد و هنوز هم «بالمثل» ظرف، ظرف مس؛ فرش، فرش قالی؛ نان، نان گندم؛ دین، دین اسلام» که گویای جمعی از بهترین‌ها برحسب ذوق ایرانیان مسلمان است، در زبان مردم جاری است.

با وجود پیشینه طولانی و سابقه درخشان ایران در زمینه مسگری، تعداد کتاب‌های مستقل و مقالات علمی منتشرشده درباره مسگری سنتی ایران بسیار اندک است. بنابراین، انتشار کتابی مستقل درباره مس و مسگری در ایران لازم به‌نظر می‌رسد. این روند دیگر محصولات فلزی ایران، مانند زرگری، نقره‌کوبی، میراث باستانی برنز و... را هم شامل شود.